

Wolfgang Schlachterin täyttässä 85 vuotta

Göttingenin Georg-August-yliopiston täysinpalvellut suomalais-ugrilaisen filologian professori Wolfgang Schlachter saavutti 19. huhtikuuta 85 vuoden iän.

Kun lehdesämme aikoinaan esiteltiin 70-vuotiaan vastaameritointuneen Wolfgang Schlachterin uraa, lukijan eteen piirtyi kuva polvekkaasta elämänculusta ja harvinaisen täyteläisestä tutkijantyöstä. Schlachter on syntycään hampurilainen ja opiskeli kolmikymmenluvulla Berliinissä germanistiikkaa ja indogermanistiikkaa, ensimmäisenä näkyvänä tuloksena väitöskirja adverbien asemasta germaanisissa kielissä (1935). Jo noihin aikoihin hänen huomionsa kääntyi suomalais-ugrilaisiin kielisiin ja hän lähti niitä opiskelemaan Upsalaan Björn Collinderin johdolla. Teoreettisen opiskelun täydennykseksi hänen mielensä paloi kenttätycöhön, tutkimaan omin korvin lapin syntaksia Luulajan Lappiin keväällä 1940. Matkan tielle tulivat kuitenkin sota-ajan rajoitukset, ja niin Schlachterin oli asetuttava etelämmäs, Uumajan Lappiin, jossa hän ryhtyi kenttätutkimuksiin ainakin äänteellisesti melkoista vaikeamman kielimuodon parissa. Hänellä oli nyt tilaisuus syventycä Malän murteeseen luotettavan kielennoppaan avulla yhteensä neljän kuukauden ajan. Tutkimukselle tämä matka koitui suureksi onneksi. Vähitellen riutuva uumajanlappi on ollut kaikkein huonoimmin tunnettuja lapin murteistoja, ja kun Schlachterin Malän murteen sanakirja kielennäyteineen vihdoon 1958 ilmestyi, siitä tuli heti yksi lappologian ja laajemminkin fennougristiikan vakioteoksia.

Onnellisia virikkeitä Malän-aika näyttää antaneen myös Schlachterin omalle tutkijankehitykselle. Suoraan kenttätycössä tehtyihin tarkkoihin kuulohavaintoihin perustui jo 1942 ilmestynyt tutkimus lapin kielirytmistä ja lausemelodiasta, ja tuonaikainen elämyspohja ja ainespohjakin ovat tuntuville lukuisissa seuraavina vuosikymmeninä valmistuneissa tutkimuksissa ja tutkimussarjoissa. Kannattaa palauttaa mieleen Schlachterin lappologisen tuotannon aiheita: 50-luvulla lapin sanastoa kartuttaneet skandinaaviset ja suomalaiset lainaadjektiivit, lapin astevaihtelun ominaispiirteet, lapin passiivisyntaksi, 60-luvulla edelleen passiivisyntaksi ja lisäksi kaksikon käyttö Malän murteessa, 70-luvulla lapin tempusjärjestelmä. Vähitellen alkaa rinnalle sitten ilmaantua töitä myös suomen, unkarin, syrjäänin ja yleisen fennougristiikan piiristä. 50-luvun lopulla ilmestyivät tiheään tahtiin mm. tutkielmat suomen adjektiivattribuutin kongruenssista ja jälkijohtolauseen sanajärjestyksestä sekä laaja tutkimus suomen partitiivisubjektista ja inkongruenssista. Varsinkin partitiivitutkimuksen useilla pohdinnoilla ja oivalluksilla on ollut pysyvä merkitys. Kaikissakin Schlachterin töissä on alun pitäen vahva ja samalla persoonallinen yleiskielitieteellinen ote, ja suomalais-ugrilainen kokemuspiiri yhtenä lähtökohtanaan hän jo 50- ja 60-luvulla julkaisee tutkimuksia puhtaammin yleislingvivistisistä aiheista, sellaisista kuin vartalomuodon käsite, teonlaadut, aspekti kieliopillisena kategoriana, »kielen kerrostumat ja strukturalistinen metodi». Viimeksi mainitussa työssään hän levollisesti ratkoo sauma saumalta Harrisin strukturalismin kestäättömiä puolia. Schlachterin oma näkemys ei silti vastaa Harrisin kimppuun jo tuolloin (1962) käy-

nyttä chomskylaisuuttakaan: hänen ajattelussaan on läpikotaisin hermeneuttinen vire, ja siitä kuultaa kypsän tutkijan ja ajattelijan monipuolinen kokemus. Tämä kuten monia muitakin yleislingvivistiseltä kannalta merkittäviä Schlachterin tutkimuksia julkaistiin uudestaan hänen 60-vuotispäiväkseen 1968 ilmestyneessä laajassa valikoimassa *Arbeiten zur strukturbezogenen Grammatik*.

Schlachterin painavan tuotannon arvon ymmärtää ehkä vielä paremmin, kun ottaa huomioon, että sen synnyn tiellä ovat olleet moninaiset sekä sodanaikaiset että sodanjälkeiset vaikeudet ja vielä henkilökohtaiset fyysiset rajoitukset. Sen aikaansaantia on sitä paitsi hidastanut – monenlaisin herättein tosin varmaan myös edistänyt – hänen pitkäaikainen ja laaja-alainen opetustyönsä ensin Münchenin yliopistossa, sitten vuosina 1960–76 Göttingenin yliopiston ordinariuksena. Voimia on Göttingenissä kysynyt myös Julius von Farkasin perustaman suomalais-ugrilaisen seminaarin johto ja sen kehittäminen monipuoliseksi vilkkaaksi tutkimuslaitokseksi. Seuraajansa vaalittavaksi Schlachter jätti runsaan perinnön, jonka hoidolle hän omalla työllään oli antanut noudattamisen arvoiset suuntamerkit.

Viisitoista vuotta sitten Wolfgang Schlachterilla olisi jo ollut täysi oikeus nauttia toimettomuudesta siinä arvostetussa säädystä, josta saksalaiset käyttävät nimitystä *Ruhestand*. Hän ei ole kuitenkaan halunnut lepuuttaa tietoaan, kokemustaan ja henkistä tarmoaan vaan on asettanut ne entistäkin reippaammin tutkimuksen palvelukseen.

Jo 1967 Schlachter oli pannut alulle laajan hankkeen, jonka aiheena oli fennougristeja ja uralisteja kauan kiusannut puute: se että alan valtavaksi paisuneesta kirjallisuudesta ei ollut olemassa eräiden erityishakemistojen lisäksi mitään kokoavaa hakuteosta. Monien vaiheiden ja vaikeuksienkin jälkeen Schlachterin ja Gerhard Ganschowin julkaisema suurtyö *Bibliographie der uralischen Sprachen* saapui odottajien käsiin kolmena vahvana nidoksena 1976, 1983 ja 1986. »Göttingenin lahjaksi uralisteille» tätä teossarjaa sanottiin Virittäjässä sen toisen osan ilmestyttyä. Lahja se on ollut ja

samalla pätevä näyte auttamishaluisen Wolfgang Schlachterin tieteellisestä palvelutyöstä, jota voisi valaista monilla muillakin esimerkeillä.

Syntaktis-semanttiset kysymykset ovat »leposäätystä» Schlachteria edelleen askarruttaneet. Budapestin fennougristikongressissa 1975 pitämässään esitelmässä »Das Verb und seine Satzlehre» hän oli vetänyt rajoja verbisyntaksin lingvistikosten ja pragmatistien puolien välille, ja oivaltavasti hän jatkoi samaa linjaa laajassa tutkielmaansa »Suomen tempusjärjestelmän reunamia», johon Virittäjän lukijat saivat tutustua 1980. Hyvin havainnollisella tavalla hän siinä erittelee toisaalta kontekstin, toisaalta pragmatiikan osuutta suomen perfektin käyttöön ja päätty selkeään, vaikka tässä vaiheessa vielä varaukselliseen rajanvetoon: kieliopillisten kategoriain pääfunktioiden on kussakin kielessä osoitettava kieliopillisia suhteita; niiden ulkopuolelle tai enintään sivufunktioiksi jäävät kaikki ei-grammaattiset sisällöt, joita juuri konteksti ja pragmatiikka luovat. Samalla hän ottaa puheeksi seikan, joka tuonaikaisessa ja myöhemmässä yleislingvivistisessä keskustelussa on – Schlachterista riippumattakin – tähdentynyt yhä enemmän: tuollaiset ei-grammaattiset ilmiöt voivat myös grammatistua, eikä rajaviiva ole aina jyrkkä. »Kokemus näyttää osoittavan, että raja kulkee kielittäin vaihdellen», kuuluu Schlachterin lakoninen mutta muistamisen arvoinen huomautus.

Tässä ei voida selostaa kaikkia Schlachterin emerituskautena syntyneitä syntaktisia tutkimuksia, joita on yhteensä viitisentoista. Useiden juuret tuntuvat ulottuvan kauas hänen tutkijanuransa varhempisiin vaiheisiin; laajentuneen tiedon ja kokemuksen varassa hän näyttää yhä uudestaan halunneen palata kysymyksiin, joita on aiemmin voinut käsitellä vain lyhyesti tai ohimennen. Hyvänä näytteenä tällaisesta syventävästä paluusta ovat Schlachterin passiivitutkimukset. Näennäisesti ne olivat ehtineet jo päätökseen, kun hän vuoteen 1966 mennessä oli julkaisut viisi jaksoa sarjaansa »Lappische Passivsyntax» ja lisäksi erillisen tutkielman lapin passiivilauseiden illatiiviagentista. Pe-

Katsauksia

rimmältään tuo kaikki oli kuitenkin ollut vain valmistautumista yhä monitahoisempaan passiivin ongelmien käsittelyyn 1980-luvulla eli samoihin aikoihin, kun passiivin syntaksi oli – taas Schlachterin merkittävää työstä riippumatta – noussut keskeiseksi yleiskielitieteellisen tarkastelun kohteeksi. Passiivikysymysten alalta hän on viime vuosikymmenellä julkaissut kaikkiaan viisi työtä, niistä laajimmat »Passivstudien I–II» (Göttingenin tiedeakatemia Nachrichten-sarjassa 1984 ja 1986; jälkimmäinen osa omistettu suomen passiiville) sekä 144-sivuinen »Hat das Finnische ein Passiv?» (Finnisch-ugrische Forschungen 47:1, 1985). Jälkimmäisen, laajaa lukeneisuutta ja tutkimushistorian hallintaa todistavan tutkimuksen nimi näyttää suorastaan kyseenmuksen nimi näyttää suorastaan kyseenalaistavan passiivimme passiiviuden. Tutkimuksessa hän päätyy sitten lievempään ratkaisuun, osoittamaan suomen passiivin »passiivimaiset» piirteet ja samalla sen erikoislaadun sekä ennestään tuttujen seikkojen että varsinkin omien uusien havaintojensa pohjalta. »Grammaattiseksi» kategoriaksi suomenkin passiivi on hänen mukaansa kyllä katsottava, se kun ensinnä yhdistää määrätehtävät tiettyihin morfeemeihin ja lisäksi kuuluu rakenteeltaan määrättyyppisiin lauseisiin. »Tavanomaisista grammaattisista kategorioista se kuitenkin eroaa sikäli, ettei sen pääfunktiona ole muutenkin esiintyvä, kategoriana kielipillistunut merkitys», jatkaa Schlachter ja valaisee luonnehdintaansa ryhmittämällä passiivin käytön funktioittain. Pääfunktio on lopultakin pragmaattinen (siitä kai lainausmerkit passiivia »grammaattiseksi» kategoriaksi luonnehdittaessa), ja lisäksi tulee suuri joukko erilaisia grammaattis-stilistisiä sivufunktioita. Passiivimme alkuperää käsitellessään Schlachter elvyttää vanhan käsityksen, jonka mukaan kyseessä on alkuaan kausatiivinen verbijohdos, ei siis toisen selityksen mukaisesti refleksiivinen. Tulos vastaa sitä, mihin myös Tapani Lehtinen morfologisine ja syntaktis-semanttisine perusteluineen on päätenyt 1984 ilmestyneessä tutkimuksessaan; argumentointi tosin on

osaksi erilainen.

Varsinaisen suururakan Schlachter kuitenkin on tehnyt teoksessaan *Stufenwechselstörungen im Malälappischen: Aufbau oder Abbau eines Systems?*, joka pitkän valmistelun jälkeen ilmestyi 1991. Siinä hän vielä kerran palaa kenttätöössään puoli vuosisataa sitten kertyneeseen aineistoonsa, tuloksena magnum opus sekä ulkoisilta mitoiltaan (464 sivua) että sisällöltään. Monta Malån murteen sanakirjan käyttäjääkin lieene jäänyt vaivaamaan havainto, ettei murteen äänneoppi sen hakusanoja selaamalla aina kokonaan aukene. Transkriptiossa on poikkeamia, jotka väljänlaista termiä käyttäen voitaisiin viedä »vapaan vaihtelun» tiliin, ja lisäksi odottamattomia siirtymiä vahvasta asteesta heikkoon tai heikosta vahvaan. Lapin astevaihtelu – joka on kvantitatiivisia, paljolti myös kvalitatiivisia – koskee jokaisen sananmuodon vartalokonsonantis-toa yleensä hyvin säännöllisenä, ja Schlachter on katsonut tärkeäksi selvittää Malån murteen poikkeukselliset suhteet juurta jaksain. Astevaihtelututkimuksessaan 1955 hän oli ne jo ottanut alustavasti puheeksi. Uudessa teoksessaan hän erottaa kahdeksan »astevaihteluhäiriöiden» pääryhmää ja selvittää sana sanalta, missä määrin kutakin poikkeamaa ovat edistäneet morfologiset seikat (karkeasti ilmaisten analogia), prosodiset seikat ja niiden erilaiset yhteisvaikutukset. Näistä lähtökohdista teos avartuu eri suuntiin. Ei vain uumajanlapin vaan yleensä lapin astevaihtelu saa moninaista valaisua; tekijä takautuu kantalapin ja varhaiskantasuomen suhteisiin asti ja osoittaa, mitkä piirteet lapin erilaisia konsonanttien vahvennusilmiöitä yhdistävät. Semmoinen vahvennusilmiö on ensinnäkin itse astevaihtelu, joka lapissa on osaksi toisenluonteista kuin itämerensuomessa: vahvennemista avotavun edessä siinä missä itämerensuomi heikentää umpitavun edessä. Samaan ilmiöryhmään hän lukee foneettisin perustein myös klusiilien ja affrikaattojen preaspiraation ja geminaattanasaalien eteen kehittyneen klusiilisen esikkeen; sukulaissilmiöksi osoittautuu nasaalien klusiilistuminen eräissä konsonanttiyhitymissä (*nD > dD* jne.) ja taval-

laan vielä vahva-asteisten konsonanttiyhitymien välivokaali. Schlachter soveltaa taitavasti artikulatorisen fonetiikan tuntemustaan, mutta keskeistä hänelle on kulloisenkin järjestelmän ja sen kehitystendenssien psyykkinen puoli: äännöshahmot ja niiden rakenne, jossa yhä uudestaan näyttäytyy pyrkimys määrämittäisiin lyhemmän ja pitemmän, kevyemmän ja raskaamman aineksen pareihin, »kontrastibilanssiin».

Tämäkin teos on myös yleiskielitieteellinen. Kielentutkimuksen erilaisia valtauomia myötäillen mutta rohkeasti myös niistä piittaamatta Schlachter ottaa kantaa monenlaisiin kysymyksiin. Niitä ovat tietysti lukuisat synkronisen ja diakronisen äänneopin perusongelmat mutta lisäksi sellaiset asiat kuin kompetenssin ja performanssin, murteen ja idiolektin suhde, siirtymämurteen olemus ja historiallinen todistusvoima, kielen »mekanismit» ja »säännöt» (muussa kuin sanan jokapäiväisessä merkityksessä), nominatiivin ja vartalomuodon asema kielitypologian kannalta ja kielitypologia yleensä. Kuka haluaa sukeltaa Schlachterin teoksen aarnioihin, sille voi suosittaa ensi lukemiseksi hänen tutkielmaansa »Geschichte und Sprachgeschichte betrachtet am Beispiel des Lappischen» (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen I, 1991:1). Se on alkuaan Göttingenin tiedeakatemiassa pidetty esitelmä ja kiintoisa jo tieteidenvälisyytensä tähden. Schlachter pohtii siinä, mikä historian ja kielihistorian yhdistää ja mikä niitä erottaa, ja valaisee kummankin kehitystempoa lappalaisten ja lapin kielen vaiheista saaduin esimerkein.

Näennäisesti Schlachter on tuossa tutkielmassaan astunut julkaisutoimensa vaikiintuneiden rajojen ulkopuolelle. Todellisuudessa koko hänen tuotantoaan kannattaa laaja humanistinen oppineisuus, jonka aloja ovat kielitieteen eri haarojen lisäksi filosofia ja historia – myös tuoreimmat tapahtu-

mat taustoineen –, edelleen kulttuurin eri muodot ja kerrostumat, päällimmäisenä taide. Filosofinen pohjavirtaus tuntuu kautta hänen tuotantonsa. Hän on omaperäinen ajattelija, ei kuitenkaan kamariajattelijaa vaan nimenomaan dialogin ylläpitäjä, olivatpa keskustelukumppaneina menneet polvet tai nykyisempi väki. Parhaiten sen tietävät ne, joilla on ollut ilo päästä hänen kanssaan hedelmälliseen ajatustenvaihtoon kasvotusten tai kynätysten. Taiteiden joukossa hänelle on sanataiteen lisäksi musiikki erityisen läheinen; sen saattaa vaistota jo hänen rauhallisen rytmikästä ja soinnukasta proosaansa lukiessa. Harva enää muistanee, että aikoinaan Schlachter on menestyksellisesti kokeillut kykyään muunkin kuin asiaproosan parissa. Kun Yrjö Kokon Laulujuoutsen oli 1950 ilmestynyt, hän saksansi sen tuoreeltaan (Singschwan, der Schicksalsvogel: das Wunder in Ultima Thule, Wiesbaden 1952). Käännettävän teoksen valinta ei tässä tapauksessa liene ollut satuma.

»Dass Kunst und Wissenschaft letztlich Teile derselben Kultur sind, erhellt aus der Verwandtschaft ihrer Problematik: beide suchen nach Integration der stückhaften Welterkenntnis zu einer adäquaten "Gestalt".» Sanat ovat Wolfgang Schlachterin 1986 kirjoittamasta esseestä, jonka nimi oli »Sprache – anders gesehen». Juuri taiteellinen juonne sävyttää puoleensavetävällä tavalla hänen järeästi asiapitoista tieteellistä tuotantoaan, olipa hän luomassa hahmoa lappologian, muun fennougristiikan tai yleisen kielitieteen kaaokseen. Kotikielen Seura ja Virittäjä toivottavat kunnioittamalleen merkkipäivän viettäjälle onnea ja kestävää menestystä hänen luovassa hahmotustyössään.

TERHO ITKONEN